VERS

TORNAI JÓZSEF: IDŐTLEN IDŐ

Tornai József költészetének kezdettől fogva alapvető élménye volt az édenből való kiűzetés drámája. Láthattuk ezt előző köteteiben, leginkább az *Aranykapu*-ban. De a mítoszt Tornai a lehető legradikálisabban demitológizálta (talán ez a legerősebb ösztön benne: a hamis vagy az épp hamissá váló illúziók kíméletlen fölszámolása), nála az éden — minden éden — attól lett igazán éden, hogy onnét az ember kiűzetett. Úgy tűnt, nagyon is a mai ember „életérzését" szólaltatja meg ezzel; s a kritikus könnyen eshetett abba a csapdába, hogy a költőtől, ha erre képes, ne is várjon többet. Tornai mindenesetre többet várt önmagától. Tovább is lépett. Új kötetében újra megjelenik *A paradicsomból kiűzött Ádám:*

Emlékszel még a paradicsomra?
Hogyne: óriásfa volt, belül kikorhadt, kifényesedett üregű. Gyantaszagú, kukoricatej-szagú fa-aknában másztunk fölfelé. A fa teste nedves-meleg volt. Ujjaim alatt hangyák másztak, az odvas repedésekben fehérmadarak nyelték a gyíkot, tücsköt; toll és fémes madárürülék ömlött a fejünkre.
Zöld világosságban egész úton.

Anélkül, hogy tovább olvasnánk e prózaverset és részletesen elemeznénk szimbólumait, a felfelé kúszás, a nő, a veríték, a világosság és a látás összefüggéseit, melyre itt most helyünk sincs, megállapíthatjuk, hogy az éden képe jelentősen megváltozott. Pontosabban: a mibenléte, a minősége változott meg. Még pontosabban: a demitológizálás után eltűnt a mítosz is. Az édent már a kiűzetés sem teszi édenné.

Tornai — verseinek tanúsága szerint — mindig érezte, hogy az emberi létezésnek csak egyik aspektusa a logika. De erősen hajlott arra, hogy nem éppen jelentős, sőt hogy egyenesen lényegtelen aspektusnak tekintse. Most mintegy helyrebillent az egyensúly: a logika annyiban értékes a költő számára, amennyiben a *megértést*, a világ, az ember, a lét megértését szolgálja. S úgy hiszem, ez az az új az *Időtlen időben*, ami rangosabbá teszi előző köteteinél. Mert igaz: vajmi értelmetlen reményről beszélni, ha a paradicsomot a kiűzetés teremti meg, s nem is marad más, mint a bizonyosság megszerzése. Az *Időtlen idő* költője azonban már nem akar minden áron bizonyságot szerezni. Mert ért. Érti a világvárost, érti önmagát „a nagyváros beleiben" és érti mindenkiben a „szörnyűséget", mely messziről „szépségnek" tűnik.

de kifordul, mint földből a dög,
kifordul belőled a vad,
a pinceszagú, a gyökérszagú,
kibújik belőled, mikor elalszol,
megáll annak a lábánál,
aki szeret.
És mindig félni fog tőled,
te bika-arcú,
te csapdába esett,
te fölbonthatatlan.

És ha azt mondtuk, hogy e fölbonthatatlanság-élmény megértés, az nem jelent sem feloldást, sem feloldozást. Épp ellenkezőleg, e megértés mélyén

A félelem kivilágít:
ujjam hegyétől a fogamig.

Vagy másutt:

Messziről közeledik a félelem,
a hosszú félelem,
a hegycsúcs-árnyékú...

Tornai egyetlen pillanatnyi kitérőt sem enged magának a megtisztulás — a katarzis — elől: mindig mélyebb rétegekben jelenik meg verseiben a tragikum, a létezés tragikuma. Megérteni annyi, mint félni és félteni. Csak aki érti a „sivatagi egyedüllét telefonjait", a „megroskadt húsú balett-táncosnőket" a kávéházban; csak aki látja, ahogy

éjfélkor kézenfogva jönnek kifelé
a kedélyes homosexuálisok a kirakatból,
filozófiát és zenét lélegeznek be az építészek,
néger-szobor-állú orvostanárok
késsel és az Élet Fájával kezükben,
a hangverseny-fülűek, kiállítás-szeműek,
forradalmárok és könyvkötészek,
mammut-bozontú szerelmesek táncolva,
vitatkozva, csókolózva, röhögve avatják be
idegrendszerüket a mindenségbe,
fölrakják szemüvegüket a filmrendezők...

— csak aki tudja, hogy a legszebb nők „felhőkarcoló-, trolibusz-, televíziótorony- és autópálya-uszonyokkal" forognak, az tudja, mi a félelem.

Van egy vers a kötetben, melynek Tornai csak fordítója: Gregory Corsótól a *Két bábukészítő párbeszéde.* A kötetben ennek a költeménynek kulcshelyzete van: az az emberi alak, akit a két bábukészítő összerak, nem nevezhető embernek. Hátborzongatóan egyértelmű már, ha az embernek szék az orra, füle, a karja bőrönd, a törzse lépcsőház, ujja körme lóversenypálya s a harisnyája — elhagyott tanyák. Itt megszűnik minden jelképesség, valamennyi tárgy csak önmagát jelenti: az eltárgyiasulástól való félelem tárgyakká testesült. Van-e megrázóbb élmény ennél az értésnél? Van-e katartikusabb pillanat?

Gregory Corso versével Tornai maga jelölte ki a helyét a modern lírában, maga állított mércét önmaga elé. A fenti sorokból, azt hiszem, kitűnt, hogy igen jelentős — és egyre jelentősebb — költőnek tartom Tornai Józsefet. Ami mégis felébreszti a kritikus aggodalmát, az Tornai vonzódása bizonyos pózokhoz: amikor — az egyébként igen magasra emelt — mércének nem sikerül eleget tennie, felveszi a szükségesnek vélt pózt: lefekszik a földre és ordít, Dózsa és Vak Bottyán szellemét idézi stb. Talán a fentiek ellenére a „nagy gondolatok" csábítják? Kár lenne. Nagyobb gondolatokat közöl e „nagyság"-póz nélkül. *(Magvető Könyvkiadó 1969.)*

PÁLYI ANDRÁS